

ՀԱՂՈՐԴՈՒՄՆԵՐ, ՆՇՈՒՄՆԵՐ,
ԵՒ ՎԻՃԱՐԿՈՒՄՆԵՐ

*COMMUNICATIONS, NOTES
ET DISCUSSIONS*

**ՀԱՄԵՄԱՏՈՒԹԻՒՆ-ԴԱՐՁՈՒԱԾԱՅԻՆ
ՄԻԱԽՈՐՆԵՐԻ
ԻՄԱՍՏԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆԸ ՀԻՆ ՀԱՅԵՐԷՆՈՒՄ**

Համեմատութիւն-դարձուածային միաւորները (այսուհետեւ՝ ՀԴՄ) խօսքի պատկերաւորութեան հիման վրայ առաջացած երկանդամ կայուն, պատրաստի վերարտադրելի եւ մասամբ կամ ամբողջութեամբ վերաիմաստաւորուած կապակցութիւններ են:

Որպէս պատրաստի վերարտադրելի իւրայատուկ կառոյցներ՝ ՀԴՄները լեզուի դարձուածանու մէջ զգալի տեսակարար կշիռ ունեն:

ՀԴՄների հիմքում ընկած պատկերաւոր համեմատութիւնն արտայայտում է որեւէ առարկայի ու նրա յատկանիշի կամ գործողութեան, այլեւ յատկանիշի յարաբերութիւնը մէկ այլ առարկայի յատկանիշի, գործողութեան հիմնական կամ ընդհանուր յատկանիշների հետ¹:

ՀԴՄների կազմութեան համար անհրաժեշտ է երեք անդամ. համեմատութեան առարկան, համեմատութեան յենակէտը, որ պատկերաւորութեան կրողն է, եւ այն ընդհանուրը, որ յատուկ է թէ՛ առարկային եւ թէ՛ համեմատութեան յենակէտին²:

Համեմատենք.

- Մարգարէքն (1) իբրեւ լուսաւորք ... (2) ծագեցին (3): (Ագաթ. 132)
- Եւ ամենայն քաջաւորութիւնք (1) փշրեցան (3) որպէս զանաւթ քրտի (2): (Ղեւ. 143)
- Քաղցր են (3) քանք քո (1) քան զմեղր (2): (Ագաթ. 268)

¹ ԲԱԴԻԿԵԱՆ, Խ. Գ., *Դարձուածային ռեաբանութիւն*, Երեւան 2000, 22:

² Հմմտ. НАЗАРЯН, А. Г., *Фразеология современного французского языка*, "Высшая школа", Москва 1987, 112:

ՀԴՄներում ընդհանրապէս, հին հայերէնի այդօրինակ կառուցներում մասնաւորապէս հանդիպում են միազագաթ եւ երկգազաթ կամ երկանդամ կապակցութիւններ: Ըստ որում, միազագաթ ՀԴՄներում բացակայում է համեմատութեան եզրերից մէկը, տուեալ դէպքում՝ գերադաս բաղադրիչը: Այդօրինակ ՀԴՄները ձեւաւորւում են խնդրով եւ տարբեր նախադրութիւններով: Ընդամին նրանցում կարող են լինել ծաւալումով եւ առանց ծաւալումի հանդէս եկող միաւորներ:

Գրաբարի երկգազաթ ՀԴՄների ստորադաս անդամը ձեւաւորւում է քան, իբր // իբրեւ, որպէս, այլեւ զօրէն, գումակ // պէս գումակ // որպէս գումակ, օրինակ // օրինակ իմն, մման, համեմատ, յանգոյն, մմանութիւն, գերդ, որչափ, մինչեւ, չափ նախադրութիւններով (կամ յետադրութիւններով)³: ՀԴՄների կազմում հանդիպում են նաեւ ըստ + մմանութեան + գոյական, ըստ + տրական, ըստ + հայցական եւ ըստ + բացառական հոլովներով խնդիր կաղապարներով երկրորդական բաղադրիչներ:

Համեմատենք հետեւեալ երկգազաթ եւ միազագաթ ՀԴՄները. իբր քան զամենայն շուն, գեղեցիկ իբրեւ զլուսին, տեսանել իբր ընդ հայելի օրինակաւ, փշրել որպէս զանաթ քրտի, զօրէն վարդի, շանց գումակ, օրինակ իմն որպէս փոքորիկ, մման մեղուի, համեմատ Յիսուսի, յանգոյն մահու, զմմանութիւն պայծառացեալ խաչին Քրիստոսի, գերդ ի սգի, որչափ յական քօթափել, մինչեւ ի մահ, ոգւով չափ, ըստ մմանութեան հայելւոջ ցուցանել, ըստ

3 Գրաբարի քերականներից Մ. Չամչեանը նախադրութիւնները բաժանում է հոլովակերտների եւ հոլովառու բառերի: Հեղինակը հոլովակերտներն անուանում է նախդիրներ, իսկ հոլովառու բառերը՝ նախադրութիւններ (տե՛ս ԶԱՄԶԵԱՆՑ, Մ., *Քերականութիւն հայկազեան լեզուի*, Վեներտիկ Ս. Ղազար, 1843, 71):

Մ. Սեբաստացին նախադրութիւնների մէջ տարբերակում է հոլովակերտներ, հոլովառու բառեր եւ «բաղադրական» տեսակները: Ըստ նրա՝ նախադրութիւնները չունեն քերականական յատկանիշներ (տե՛ս ՍԵԲԱՍՏԱՑԻ, Մ., *Քերականութիւն գրաբարի լեզուի Հայկազեան սեռի*, Վեներտիկ 1730, 206):

Ըստ Ա. Բագրատունու՝ հոլովառու բառերը, ըստ խնդրի նկատմամբ շարադասութեան, բաժանում են նախադրութիւնների եւ յետադրութիւնների: Այդօրինակ բառերը տարբեր հոլովներով խնդիր առնելով, արտայայտում են քերականական որոշակի իմաստներ (տե՛ս ԲԱԳՐԱՏՈՒՆԻ, Ա., *Հայերէն քերականութիւն ի պէտս զարգացելոց*, Վեներտիկ Ս. Ղազար, 1852, 119):

օրինակի երիտասարդի, ըստ կամս ամձանց իւրեանց, անարատ ըստ մարդկանէ եւ այլն:

Մասնագիտական գրականութեան մէջ ընդհանուր առմամբ տարբերակուում է ԴՄների, այդ թւում՝ ՀԴՄների երկու տիպ՝

ա) դարձուածքներ, որոնք համընկնում են բառակապակցութիւններին,

բ) դարձուածքներ, որոնք համընկնում են նախադասութիւններին⁴:

Բառակապակցութեան ձեւաւորումով ՀԴՄներն ըմբռնում են որպէս անուանողական, իսկ նախադասութեան կառուցուածք ունեցողները՝ հաղորդակցական արժէքով կապակցութիւններ: Ըստ որում, անուանողական արժէքով ՀԴՄները յարաբերակցւում են բառերի բառաքերականական կարգերին՝ խօսքի մասերին, միաժամանակ շարահիւսական մակարդակում՝ նախադասութեան կառուցուածքային դիտուածքում, հանդէս են գալիս որպէս նրա մէկ անդամ: Իսկ հաղորդակցական ՀԴՄները, ձեւաւորումով լինելով նախադասութիւններ, վերարտադրւում են որպէս խօսքի աւարտուն հատուածներ:

Ա. ՀԱՂՈՐԴԱԿՑԱԿԱՆ ՀԱՄԵՄԱՏՈՒԹԻՒՆ

ԴԱՐՁՈՒԱԾԱՅԻՆ ՄԻԱԽՈՐՆԵՐԻ ԻՄԱՍՏԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆԸ

Իւրաքանչիւր հաղորդակցական ԴՄ, կազմուելով նախադասութեան կաղապարով, նրա նկատմամբ դրսեւորում է թէ՛ ընդհանրութիւններ, թէ՛ տարբերութիւններ: Այդ կարգի ՀԴՄներին բնորոշ են ստորոգումը՝ յատկանիշի վերագրումն առարկային (Շատախօսութեանմ հոսամբ իբրեւ յաղբեր դիմնմ խոր. 249), հնչերանգը, որ կարեւորւում է նախադասութեան ամբողջականութեան, մտքի աւարտուածութեան առումով: Ինչ վերաբերում է հաղորդակցական ՀԴՄներում արտայայտուած եղանակաւորման, ժամանակի, դէմքի, թուի, հաստատման-ժխտման քերականական կարգերին, ապա դրանք հանդէս են գալիս միայն ստորոգման, հնչերանգի եւ մտքի աւարտուածութեան պայմաններում:

4 РАЙХШТЕЙН, А. Д., Сопоставительный анализ немецкой и русской фразеологии, "Высшая школа", Москва 1980, 14:

Հաղորդակցական ՀԴՄներին բնորոշ են ընդհանրապես ԴՄներին յատուկ բոլոր յատկանիշները՝ կայունութիւնը (իմաստային, գործառական, բառային կազմի կայունութիւն), պատրաստի վերարտադրելիութիւնը եւ վերաիմաստաւորումը:

Առհասարակ նախադասութիւն-դարձուածքները վերաիմաստաւորման առումով ամենամբողջականն են⁵:

Նախադասութեան ձեւաւորում ունեցող կամ հաղորդակցական ՀԴՄներում մեծ մասամբ առանձնացւում են միաբեւեռ կամ միակողմ վերաիմաստաւորումով կապակցութիւններ⁶:

Հմտ. Թէ ունիցիֆ հաւատս որչափ զհատն մանամիտյ (ԱԲ, 121 - Եթէ գոնէ մի փոքր հաւատ ունենաք): Սիրեսցես զընկերն իբրեւ զանձն քո (Յզն., 277 - Չափազանց շատ պիտի սիրես ընկերոջդ): Պնդեա՛ իբրեւ այր զմէջ քո (Ագաթ., 168 - Խիզախաբա՛ր գօտեպնդուիր):

Իդիոմատիկ յատկանիշով⁷ տարբերակուող հաղորդակցական ՀԴՄները գրաբարում խիստ հազուադէպ են: Այդ կարգի եզակի օրինակներից է՝ Որպէս ի ծովու պեկոծիմֆ (ԱԲ, 121 - Ճնշող հոգեվիճակի մէջ ենք գտնուում):

Հաղորդակցական արժէքով հանդէս եկող ՀԴՄները կարելի է դասակարգել ըստ իմաստային հետեւեալ խմբերի.

1. Մարդկանց վիճակը կամ տեսքը քնութագրող ՀԴՄներ.

Թեպէտ էր մարմնով փոքր, այլ ոչ որքան զմակեդոնացին Ա. դեֆսանդը (ԱԲ, 121 - Մարմնով որքան էլ փոքր լինէր, Ալեք-

5 ԲԵԴԻՐԵԱՆ, Պ. Ս., Ժամանակակից հայերէնի դարձուածաբանութիւն, «Լոյս» հրտ., Երեւան 1973, 181:

6 Այդօրինակ ՀԴՄներին քնորոշ է դարձուածայնորէն կապուած անդամի (անդամների) առկայութիւնը: Ըստ որում, բառի դարձուածայնորէն կապուած իմաստը կապակցութեան կազմում եւ նրա շնորհիւ ձեռք բերուած իմաստն է (տե՛ս Օ. Շ. АХМАНОВА, *Словарь лингвистических терминов*, «Сов. Энциклопедия», Москва 1969, 164, 503):

7 Իդիոմներին քնորոշ է ամբողջական վերաիմաստաւորումը: Ըստ Է. Խ. Ռոտի՝ եթէ դարձուածքներում գերադաս անդամը պահպանում է իր բառային նշանակութիւնը, ապա իդիոմներում այն ինչ-որ կերպ նոր իմաստաւորուած է հանդէս գալիս (տե՛ս РОТТ, Э. Х., *Компаративные фразеологизмы в русском, немецком и французском языках*, Сб. Вопросы романо-германского языкознания, ЧГПИ, Челябинск 1967, 118):

սանդը Մակեդոնացու չափ փոքր չէր): Քան գոյրամ խայծ ոչ գտա-
նէր ողջ ի մարմնի նորա (Անդ, Մի փոքր առողջ հատուած չկար
նրա մարմնի վրայ) եւ այլն:

2. Մարդկանց ներքին-հոգեբանական վիճակները բնութագրող
ՀԴՄներ.

Բանիւք իւրեանց խոցեմ որպէս սրով (ԱԲ, 121 - Շատ-շատ
են խոցում իրենց խօսքերով): Խոստանայ ի վեր քան զմարդ, եւ
քան զմօրիս ազդել ոչ կարէ (Անդ, Մարդու ուժերից վեր խոս-
տումներ է տալիս եւ ոչինչ չի կարողանում անել): Տրտում եմ
անմխիթար մինչեւ ի մահ (Փարպ., 197 - Չափազանց տխուր եմ):

Անձի միաժամանակ թէ՛ արտաքին, թէ՛ ներքին վիճակ-
ներն է բնութագրում Իբրեւ յաղբերակաց հոսեին յաչաց իւրեանց
(ԱԲ, 121 - Արցունքները թափում էին ինչպէս աղբիւրներից -
Խիստ տխուր էին) ՀԴՄն:

3. Որեւէ գործողութեան ընթացքն է բնութագրում հետեւեալ
միակազմ նախադասութիւն - ՀԴՄն.

Ձկէս Աւետարանի ընտրել առնուլ՝ եւ զկէսն իբրեւ զխոտան ի
բաց թողուլ (Եզն., 253 - Աւետարանի կէսն ընտրել, միւս կէսն
աւելորդ համարելով՝ դէն նետել):

4. Որեւէ գործընթացի՝ քացասական արդիւնքով աւարտ է
ցոյց տալիս:

Անաստուրիւնն եղեւ պատճառ մահուան մարդոցն իբրեւ
յանցաւորի (Եզն., 47 - Անաստուրիւնը մարդկանց չարաչար
մահուան պատճառ եղաւ) հաղորդակցական ՀԴՄն:

Բ. ԱՆՈՒԱՆՈՂԱԿԱՆ ՀԱՄԵՄԱՏՈՒԹԻՒՆ

ԴԱՐՁՈՒԱԾԱՅԻՆ ՄԻԱԽՈՐՆԵՐԻ ԻՄԱՍՏԱՅԻՆ

ՅԱՐԱԲԵՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

Ընդհանրապէս լեզուի բառային մակարդակում կատարւում
է բառերի իմաստային դասակարգում ըստ այն յարաբերութիւն-
ների, որոնք գոյութիւն ունեն մի կողմից՝ բառերի ներսում
(նրանց իմաստային կառուցուածքում), միւս կողմից՝ բառերի
միջեւ: Ըստ այդ դասակարգման՝ տարբերակւում են բառերի
ներսում եւ բառերի միջեւ դիտարկուող իմաստային յարաբերու-
թիւններ: Ըստ որում, բառերի ներսում առկայ իմաստային յա-
րաբերութիւնները ներբառութային իրողութիւններ են. միեւնոյն
բառի իմաստային կառուցուածքում կարող է լինել մենիմաս-

տուլթիւն կամ բազմիմաստուլթիւն: Իսկ բառերի միջեւ դիտարկուող իմաստային առնչակցութիւնները միջբառութային իրողութիւններ են: Միջբառութային յարաբերութիւններ ունեցող բառերը դասակարգուում են հոմանիշ, հականիշ եւ համանուն տեսակների⁸:

Վերը նշուած դիտարկումները յատկանշական են նաեւ դարձուածքների՝ որպէս միջմակարդակային միաւորների համար⁹:

Գրաբարի ՀԴՄների մակարդակում քննարկենք դարձուածային իմաստային յարաբերութիւններն ինչպէս ՀԴՄների ներսում, այնպէս էլ այդօրինակ միաւորների միջեւ:

Ա. Ներկայակցական իրողութիւններ

ՀԴՄների իմաստային կառուցուածքում կարող են ի յայտ գալ նոյն այն իրողութիւնները, որոնք դիտարկելի են բառոյթային մակարդակում. միայն թէ ՀԴՄների ներսում քննարկման առարկայ կարելի է դարձնել մենիմաստութեան եւ բազմիմաստութեան երեւոյթները (այդօրինակ կառոյցները՝ որպէս պատրաստի միաւորներ, վերաիմաստաւորուած կապակցութիւններ են բաղադրիչների փոխաբերական գործածութեամբ):

Միւս կողմից՝ ինչպէս դարձուածքների, այնպէս էլ ՀԴՄների շրջանակներում բազմիմաստութիւնը սահմանափակ դրսեւորումներ ունի: Այս մարզում գերակշռում են մեմիմաստ կառոյցները, որոնք արտայայտում են միայն մէկ իմաստ, հմմտ. առեան չափ (չատ-չատ), սեաւ իրրեւ զագռաւ (չափազանց սեւ), յորդել իրրեւ գեղեղել (առատօրէն յորդել) եւ այլն:

Բազմիմաստ ՀԴՄները հանդէս են գալիս մէկից աւելի (հիմնականում երկու) իմաստային առումներով. վերջիններիս միջեւ անպայման առկայ է միաւորող ընդհանուր որեւէ տարր (յատկանիշ կամ առանձնայատկութիւն)¹⁰:

8 ԽԱՉԱՏՐԵԱՆ, Լ. Մ., *Լեզուաբանութեան մերածութիւն*, «Զանգակ-97» հրատ., Երեւան 2008, 139-142:

9 Ընդհանրապէս դարձուածքն առաջին հերթին բառակապակցութիւն է՝ յարաբերակից բառին, եւ վերջինիս բնորոշ իրողութիւններից շատերը տիպական են նաեւ դարձուածքի համար:

10 Ինչպէս բառերի, այնպէս էլ դարձուածքների, տուեալ դէպքում՝ ՀԴՄների իմաստները միմեանց հոմանիշ են:

Ինչպէս դարձուածքներն ընդհանրապէս, այնպէս էլ ՀԴՄ-ները մասնաւորապէս կարող են վերախմաստաւորուել նաեւ առանց փոխաբերութեան¹¹, թէեւ այդ իմաստների միջեւ կան ընդհանրութիւններ (դարձուածային իմաստ, վերախմաստաւորուած-դարձուածային նշանակութիւն կամ փոխաբերութիւն):

Բառերի փոխաբերական իմաստները կարող են արտացոլուել նաեւ կայուն կապակցութիւնների, այդ թւում՝ ՀԴՄների մէջ. վերջիններէս մեծ մասի իմաստները բացատրելի են նրանց առանձին բաղադրիչների նշանակութիւններով: Հմտ. ստորեւ բերուող ՀԴՄների իմաստային առումները.

Խոզի նման - 1. շատ կեղտոտ, 2. պիղծ:

Իրրել ըմդ հայելի օրինակաւ - 1. շատ պարզ տեսանելի, 2. հասկանալի՝ բացայայտ:

Քան գիքեշտակս - 1. շատ գեղեցիկ, 2. խիստ բարի:

Ջօրէն վարդի - 1. խիստ վառ կարմիր, 2. չափազանց գեղեցիկ:

Հետեւեալ ՀԴՄների բաղադրիչները կապակցութեան ներսում ձեռք են բերել ոչ ազատ կամ դարձուածայնօրէն կապուած իմաստներ.

Օրինակ իմն կիսամառ (նաեւ՝ իրրել գմեռեալ) - 1. շատ դանդաղ, 2. շատ տխուր՝ յուսահատ վիճակում:

Իրրել գշամթախար - 1. յանկարծակի, 2. անակնկալի եկած՝ սարսափահար վիճակում:

ՀԴՄների խօսքիմասային արժէքին անդրադառնալիս հարկ է քննել տարարժէք կապակցութիւնները, որոնք վեր են հանում բաղմիմաստութեան եւ խօսքիմասային տարարժէքութեան միջեւ առկայ փոխադարձ կապերը. ՀԴՄների բաղմիմաստութիւնը յաճախ կապուած է նրանց խօսքիմասային արժէքների հետ եւ պայմանաւորուած է նրանցով:

Հմտ. նման եդեման դրախտին - 1. շատ գեղեցիկ (ած.), 2. շատ լաւ վիճակում (մկբ.):

Իրրել գապառած խտաբար - 1. խիստ դաժան (ած.), 2. դաժանաբար (մկբ.):

11 Կապակցութեան ներսում բառերը կարող են ձեռք բերել դարձուածայնօրէն կապուած կամ ոչ ազատ իմաստներ:

Իբրեւ գթախօծեալ սգաւոր - 1. շատ տխուր (ած.), 2. տրամելով (մկբ.):

Ըստ նմանութեան մանրամաղ փոշւոյ - 1. խիստ դանդաղ մաղող (ած.), 2. խիստ դանդաղ մաղելով (մկբ.):

Նման Յուդայի - 1. դաւաճան (ած.), 2. դաւաճանաբար (մկբ.):

Ընդհանրապէս բազմիմաստ դարձուածքներն իրենց իմաստային կառուցուածքով բարդ են, որով էլ պայմանաւորուած է նրանց գործածութիւնը տարբեր իմաստներով. վերջիններս էլ այդ կապակցութիւնները դարձնում են բազմիմաստ: Ըստ որում, մէկից աւելի իմաստներ ունեցող դարձուածքների, այդ թւում եւ ՀԴՄների տարբեր իմաստները դրսեւորւում են խօսքաշարում. շարահիւսական միջավայրում բազմիմաստ իւրաքանչիւր դարձուածք գործածւում է իր իմաստներից մէկով:

Հմտ. իբրեւ գպատուական մարգարիտն // իբրեւ գմարգարիտն պատուական տարբերակային ՀԴՄի իմաստները եւ վերջիններիս իրացումները բնագրային հետեւեալ օրինակներում.

1. Իսկ գհոգեւորացն առաքինութիւն աստուածասէր սիրողացն մեծութիւն իբրեւ գմարգարիտն պատուական (Ագաթ., 6)' (շատ պատուական' թանկագին):

2. Հասեալ գեղեցկագոյն իբրեւ գպատուական մարգարիտն (ն. տ., 9)' (չքնաղ, չնաշխարհիկ):

Բ. Միջկապակցական իրողութիւններ

Այդօրինակ իմաստային յարաբերութիւններ են համատեղում մէկից աւելի ՀԴՄներ: Ըստ որում, վերջիններիս շրջանակներում ի յայտ են գալիս գերազանցապէս հոմանշային եւ հականշային յարաբերութիւններ:

1. Հոմանիշ ՀԴՄներ

Այդօրինակ ՀԴՄները¹² դարձուածային զոյգեր կամ շարքեր են կազմում, որոնք դասակարգւում են ըստ տարբեր յատկանիշների:

12 Դարձուածային հոմանշութեան վերաբերեալ առաւել հանգամանօրէն տե՛ս ՍՈՒՓԻԱՍԵԱՆ, Ա. Մ., Հոմանիշները ժամանակակից հայերէնում, Եր. համալս. հրտ., Երեւան 1971, 270:

Հոմանիշ ՀԴՄների դասակարգումն
ըստ իմաստային մերձաւորութեան աստիճանի
եւ ռեական-գործառական տարբերութիւնների

Ըստ այս յատկանիշի, առանձնացւում են նոյնանիշներ եւ բոլն հոմանիշներ կամ համանիշներ:

1. Նոյնանիշ ՀԴՄներ. *Նոյնանիշ ՀԴՄներն իմաստով լիովին համընկնում են.*

դրանք միեւնոյն իմաստի կրողներն են եւ յաճախ նոյնանում են ՀԴՄների հոմանշային տարբերակների հետ, հմմտ.

սպիտակ որպէս գծիւն // զլոյս // զասր // ~ քան զկաթն (չափազանց սպիտակ)

տրտում // անմխիթար մինչեւ ի մահ, կարելիք մերձ ի մահ (չափազանց տխուր՝ անմխիթար)

իբրեւ զմարգարիտն // քան զոսկի պատուական (չատ պատուական, թանկագին)

հակառակ որպէս սպիտակ թխոյ // քաղցր դառին (խիստ հակառակ, հակադիր)

կարմիր իբրեւ զարիւն // զքոց հրոյ // զկեղեւ մռան (չափազանց կարմիր)

իբրեւ զարծուի // որպէս արագաթեւ հողմամման խոյանալ (ուժգին թափով խոյանալ)

քան զաւագ // իբրեւ զաստեղս քազմանալ (արագօրէն բազմանալ)

իբրեւ (գեղօր ինչ) գետ // զանձրեւ // զտեղատարափ (առատօրէն յորդելով՝ թափուելով)

պահել իբրեւ զմարգարիտ պատուական // զքիք ական (պահել-պահպանել իբրեւ ամենաթանկ բան, աչքի լոյսի պէս) եւ այլն:

Հմմտ. Պահիցե զբանս նորա՝ իբրեւ զմարգարիտ պատուական գտեալ (Ագաթ., 89): Պահեցեր զմեզ իբրեւ զքիք ական (Անդ., 107):

2. Բոււն հոմանիշներ կամ համանիշ ՀԴՄներ. *Դրանք արտայայտում են մերձաւոր նշանակութիւններ: Այդ կարգի հոմանշային ՀԴՄները կարող են դրսեւորել իմաստային աստիճանական, յուզարտայայտչական, ինչպէս նաեւ գործառական տարբերութիւններ: Այդօրինակ ՀԴՄները միշտ ունենում են տարբեր բառային կազմ:*

Հմմտ. ընդհանուր իմաստով յատկանշուող հետեւեալ հոմանշային զոյգերը.

«Շատ գեղեցիկ» - գեղեցկագոյն քան զսիրամարգ, սքանչելի իբրեւ զտեսիլ հրեշտակաց,

«Շատ փոքր» - քան զհատն մանամխոյ, քան զդրամ:

Հոմանիշ ՀԴՄների դասակարգումն ըստ ձեւաբանական արժէքի

Հոմանշային զոյգի կամ շարքի անդամները պէտք է միեւնոյն խօսքիմասային պատկանելութիւնն ունենան: Այս իմաստով ՀԴՄներում հանդիպում են ածականական, բայական եւ մակբայական հոմանշային երկանդամ եւ բազմանդամ շարքեր:

1. Ածականական հոմանիշ ՀԴՄներ. *Այսօրինակ ՀԴՄները պատկանում են ածականի քերականական կարգին՝ համախումբուելով իրենց ընդհանրական յատկանշային իմաստով:*

Հմմտ. ածականական ՀԴՄների հետեւեալ զոյգերը.

հակառակ որպէս սպիտակ թխոյ // քաղցր դառին

(խիստ հակառակ, հակադիր)

քան զոսկի ընտիր, իբրեւ զմարգարիտ պատուական

(խիստ ընտիր, պատուական)

սեւա իբրեւ զկապերտ այծեայ // զագռաւ *(խիստ սեւ)*

թեթեւ առաւել քան զպիգասոս // զհողմ *(չառ թեթեւ)*

տրտում // անմխիթար միմչեւ ի մահ *(չափազանց տխուր)*

որպէս յորդահոսան բազմութիւնմ ջրոց, որպէս գունակ Արածանոյ *(խիստ առատ, յորդահոս)*

իբրեւ զլեռն քարձր, քան զաշտարակն Դաւթի *(չափազանց բարձր):*

Ստորեւ բերուող հոմանշային շարքերում առկայ են երեքական ածականական ՀԴՄներ.

Արեամբ չափ, ոգւով չափ, մահու չափ *(խիստ չառ)*

լուսաւոր որպէս ական բիր, անարատ ըստ մարդկանէ, մաքուր որպէս զլոյս *(չառ մաքուր, անբիծ)*

կարմիր իբրեւ զարիւն, իբրեւ զկեղեւ նռան, իբրեւ զքոց հրոյ *(չառ վառ կարմիր)*

քան զդրամ, քան զհատ մանամխոյ, իբրեւ զփոշի մանր *(չառ փոքր՝ մանր):*

Հմմտ. նաեւ ածականական ՀԴՄների թէ՛ հոմանշային – տարբերակային, թէ՛ բուն հոմանշային հետեւեալ շարքերը.

ըստ մմանութեան կաթինն, իրրել գասր սպիտակ, իրրել գեղեամն ի վերայ երկրի, սպիտակ որպէս գծինն, որպէս զոյս (չատ սպիտակ)

իրրել գշուշան, գեղեցկագոյն քան գսիրամարգ, իրրել գանմարմինն, սքանչելի իրրել գտեսիլ հրեշտակաց (խիստ գեղեցիկ, չնաշխարհիկ)

քագում քան գիեր գլխոյ, առատ քան գգինի, իրրել գաւազ ծովու անչափ, քագում իրրել գաստեղս (խիստ շատ)

որպէս ծառ, իրրել գպարիսպ, պէս գունակ Տրդատայ, իրրել գվէմ հաստատուն, քաջ // արի քան գԱֆիլլես, ուժեղագոյն քան գՀերակլես, հզօր իրրել գկաղնի (խիստ հզօր)

կարծրագոյն իրրու յակման // ի պողովատսն, խստացեալ իրրել գործաւար, քան գգագան անգութ (խիստ դժան, անդուլթ)

քաղցր քան գխորիսխ մեղու // գմեղր, իրրել գհոտ կնդրկի, քան գամենայն խումկս անուշութեան (չատ քաղցր՝ անուշ) եւ այլն:

Հմմտ. Քաղցր էր ի ճաշակելիս խորհրդոց հոգեւոր եւ իմաստուն լսողաց ... քան գխորիսխ մեղու (Փարպ., 20): Քաղցր են ի քիմս իմ բանք քո, քան գմեղր բերանոյ իմոյ (Ագաթ., 268): Եւ հոտ հանդերձից քոց իրրել գհոտ կնդրկի (Նրդ.):

2. Բայական հոմանիշ ՀԴՄներ. Այդօրինակ ՀԴՄների զոյգի կամ շարքի գերադաս բոլոր անդամները պատկանում են բայի քերականական կարգին:

Հմմտ. բայական ՀԴՄների զոյգերը.

հրաժարել իրրել ի պղծոյ, խորշել ի քանապարհաց ունանց իրրել ի պղծութեանց (խիստ խորշել)

որպէս փախստէից հետամուտ լինել(իմ), գհետ մտանել որպէս առիւծ ընդ նապաստակ (յամառօրէն հետապնդել)

օգնել որպէս եղբայր սիրելի, տալ թես որպէս գաղաւնոյ (խիստ հոգատար լինել, ոգեւորել)

գալարել իրրել գոճ թումաւոր, գոչել իրրել գառիւծ գայրացեալ (խիստ յուզուել՝ զայրանալ՝ փոթորկուել) եւ այլն:

Հմմտ. նաեւ բայական ՀԴՄների հետեւեալ շարքերը.

իբրեւ զխոտան ի բաց թողուլ, հատանել ընկենուլ իբրեւ զխոտան, իբրեւ գաւելորդ ի բաց թփանել (*աւելորդ համարելով դէն նետել*)

սիրել զոք իբրեւ զորդի, սիրել զընկերն իբրեւ զանձն քո, սիրել ըստ անձին, իբրեւ զսիրելի որդի գգուել, պահել իբրեւ զմարգարիտ պատուական // զրիք ական, սիրել զոմանս իբրեւ զսուրբ ծնողս, ոգւով չափ սիրել (*չափազանց շատ սիրել, պահել-պահպանել*)

խօսել ընդ ոմանս իբրեւ զտղայս, պատրել իբրեւ զմանուկ մի տղայ, իբրեւ հաւու խաղալ նովաւ (*խիստ արհամարհալից խօսել՝ վարուել մէկի հետ*)

իբրեւ զծուխ պակասել, իբրեւ զսառն ձմերայնոյ հալել, փշրել որպէս զանօթ բրտի, իբրեւ զկաւեղէն անօթ փշրել, որպէս հեղեղաւ ջնջեալ մաքրել (*արագօրէն սպառուել՝ անհետանալ*)

բան զփուշ եւս չար կտտել, նման բոցոյ տոչորել, բանիւք իւրեանց խոցել որպէս սրով, խոցոտել ի մահ (*սաստիկ վիրաւորել՝ ցաւ պատճառել, խոցոտել*) եւ այլն:

Հմմտ. Մերթ շանթէր գալարէր իբրեւ զօճ թումաւոր, *մերթ պարզէր* գոչէր իբրեւ զառիժ գայրացեալ (*ՇԴ., 16*):

3. Մակբայական հոմանիշ ՀԴՄներ. *Այդօրինակ կապակցութիւնները պատկանում են մակբայի քերականական կարգին:*

Հմմտ. հոմանշային հետեւեալ զոյգերը.

որպէս որդին ուրացող, նման Յուդայ (*դաւաճանաբար*)

իբրեւ զջորիս, իբրեւ մեղուս (*շատ - շատ աշխատելով, տքնելով*)

որպէս ծնող, նման Աստուծոյ (*օգնելով, փայփայելով, փրկելով*)

ըստ կամս անձանց իւրեանց, ըստ կամացն (*ուզածի պէս*)

իբրեւ զարծաթ ի բովս, իբրեւ զանագ ի մէջ հրոյ (*խիստ թրծուելով, փորձառութիւն ձեռք բերելով*) եւ այլն:

Հանդիպում են նաեւ մակբային յարաբերակից ՀԴՄների հոմանշային շարքեր.

ըստ օրինակի երիտասարդի, իբրեւ զմանուկ, իբրեւ զտկար, իբրեւ զանգօր տղայ (*խիստ անօգնական վիճակում*)

իբրեւ նրագ, որպէս ջահս վառեալս, զօր օրինակ որպէս լոյս առ խաւար (*չափազանց շատ օգնելով, սատարելով*)

որպէս գաւազակն, իբրեւ զօճ, իբրեւ զշուն կատաղեալ, իբրեւ զդէւս, օրինակ իմն չարագոյն գազանի ինչ, անողորմաբար որպէս գազանք, որպէս զբարբարոսս (*խիստ դաժանաբար*)

իբրեւ զնահատակ առաքինի, իբրեւ զսուրբ, ըստ մարգարէիցն // առաքելոցն նմանութեան, իբրեւ զհրեշտակս (*առաքինաբար, սրբօրէն*)

ըստ նմանութեան արագաթեւ արծուոյ, արագապէս որպէս թռչումք, արագագոյն քան զարեգակն, արագ քան զմիտս (*չափազանց արագ*) եւ այլն:

Հմմտ. Ընտրեցան իբրեւ զարծաթ ի քովս (Ագաթ., 324): Իբրեւ զանագ ի մէջ հրոյ ծախեալ սպառեցաւ (*Անդ*):

ՀԴՄՆԵՐԻ ԽՈՒՄԱՆՉԱՅԻՆ շարքեր

Ընդհանրապէս հոմանշային շարքը ներառում է առնուազն երեք անդամ: Ըստ այդմ, հոմանշային շարքի անդամներից առաջինը իշխող անդամ է՝ ոճականօրէն չէզոք:

ՀԴՄների պարագայում հոմանշային շարքը կարող է տարբեր լինել՝ ներառելով երկուսից մինչեւ տասնմէկ, երբեմն աւելի անդամներ:

Հմմտ. ՀԴՄների հոմանշային հետեւեալ եռանդամ շարքը տրտում // անմխիթար միմչեւ ի մահ, կարելի էր մերձ ի մահ (չափազանց տխուր),

Ստորեւ բերուող հոմանշային շարքը ներառում է վեց ՀԴՄ. պատուել որպէս զիշխան, պաշտել որպէս զկայսր, ծառայել իբրեւ Աստուծոյ, պատուել իբրեւ Աստուած, երկրպագել իբրեւ Տեառն, իբրեւ Աստուած փառաւորել (խիստ պաշտել):

Հոմանշային բազմանդամ շարք են կազմում «անակնկալի եկած» ընդհանուր իմաստով հետեւեալ ՀԴՄները. որպէս ի քնոյ արթնացեալ, որպէս ի խաւարէն գերծեալ, իբրեւ զծով ի սաստիկ հողմոյ յուզեալ, որպէս հողմավար, իբրեւ խաշիմս ցրուեալս եւ վայրատեալս, իբրեւ զարհուրեալ, որպէս շանթահար - 7 ՀԴՄ:

Հետեւեալ հոմանշային շարքը ներառում է 8 ՀԴՄ, որոնք ունեն «խիստ վատ՝ անելանելի վիճակում» ընդհանուր իմաստը. հեղգագոյն իմն պէս, որպէս ի կարկտոյ հարեալք, իբրեւ զքախծեալ սգաւոր, զերդ ի սգի, իբրեւ զմահապարտ, օրինակ իմն կիսամահ, որպէս կիսամեռ, իբրեւ զմեռեալ:

«Շատ արագ, անսպասելիորեն» ընդհանուր իմաստն ունեն հետեւեալ հոմանշային ՀԴՄները. նման յորդառատ անձրեւի, որպէս անձրեւ սաստիկ, որպէս յորդառատ անձրեւի քաղմութիւնք ջրոց, իրբեւ գեղեղատ արձակեալ, իրբեւ գտեղատարափ, իրբեւ գեղմ սաստիկ, իրբեւ գփայլակն անկեալ յերկնից, որպէս հուր ինչ մոլեկան հրդեհի, իրբեւ զբաբելոնի հնոցին բոց - 9 ՀԴՄ:

Ամենաշատ հոմանշային ՀԴՄներ է ներառում «սաստիկ թափուել՝ հոսել, յորդել» ընդհանուր իմաստով հետեւեալ շարքը. իրբեւ զջուր հոսել, իրբեւ յաղբերէ դիմել, իջանել իրբեւ զանձրեւ ի վերայ սիգոյ, իջանել իրբեւ գտեղատարափ ի վերայ խոտոյ, իրբեւ գեղմ ինչ գետ ծաւալել, ըստ նմանութեան ամպոց հոսել, յորդել իրբեւ գեղեղ անհուն, որպէս յորձան ինչ սաստիկ ընդ գառ ի վայր հեղեղել, արձակել իրբեւ գեղեղատ սաստիկ, գալ իրբեւ ի սաստիկ հոգմոյ - 10 ՀԴՄ:

Ինչպէս նշել ենք, հոմանշային շարքի անդամները բնութագրում են ընդհանուր բառակապակցական իմաստով:

Քան զաստիկ յետին (//անպիտան), պիղծ իրբեւ զԵսաւ, լիրբ քան զամենայն շուն հոմանշային ՀԴՄներն ունեն «շատ ստոր, անպիտան» ընդհանուր իմաստը:

Որպէս զպաքեալ ծարաւիս, իրբեւ ի քանձրամած խաւարի, իրբեւ զկենդանի ի գերեզմանի ՀԴՄներն ունեն «շատ նեղ՝ անկանելի վիճակում» ընդհանուր իմաստը:

«Սաստիկ յորդել» ընդհանուր իմաստով է հանդէս գալիս հետեւեալ ՀԴՄների հոմանշային շարքը. իջանել իրբեւ զցոյ, իրբեւ զջուր հոսել, իրբեւ յաղբերէ դիմել, իրբեւ գեղմ ինչ գետ ծաւալել, յորդել իրբեւ գեղեղ անհուն:

Այս կարգի ՀԴՄները դրսեւորում են իմաստային աստիճանական տարբերութիւններ:

Հմտ. Իջել իրբեւ զցոյ՝ անոտնաձայն լուրթեամբ (ԳԲԲ, 51): Իրբեւ զջուր հոսել (Ագաթ., 69): Շատախօսութեան հոսանք իրբեւ յաղբերէ դիմել (Խոր., 249): Զնոսա էր տեսանել իրբեւ գեղմ ինչ գետ առ ի կողմն ի լայն ծաւալեալ (Անդ., 304): Յորդեսցէ արդարութիւն իրբեւ գեղեղ անհուն (Ամովս է., 24):

ՀԴՄների որոշ հոմանշային շարքեր ի յայտ են բերում յուզարտայայտչական տարբերութիւններ, ինչպէս՝

ա) անարատ ըստ մարդկանէ, միամիտ(ք) իրրել գաղաւնի(ս),
 քան գիրեշտակս, իրրել գանմարմինս, քան գեզն (//գէշ) պակասա-
 մտագոյն (*խիստ միամիտ, արդար, անապական, պարզամիտ*),

բ) իրրել գմարդիկ մեռանել, ըստ օրինակի տեառն մերոյ մե-
 ռանել, իրրել զշուն մեռանել (*մահկանացուն կնքել, մեռնել, սատ-
 կել*),

գ) խօսել ընդ ուման իրրել գտղայս, իրրել հաւու խաղալ նո-
 վալ (*մոլորեցնել, ծաղրել*),

դ) իրրել գծառայ, իրրել գգառն, որպէս գոչխար, իրրել գան-
 խօս անասունս (*ծառայելով, ենթարկուելով, ստրկամտօրէն հնա-
 զանդուելով*):

*Հմմտ. Զիա՞րդ պաշտիցեմք զարեգակն, որ մերթ կոչի իր-
 րել գծառայ... եւ մերթ երթայ ղօղէ իբրեւ զարհուրեալ (Յզն.,
 14-15): Եկիր ի սպանումն իրրել գգառն (Ագաթ., 52): Համարե-
 ցաք որպէս գոչխար ի սպանդ (Փարպ., 91): Իրրել գանխօս անա-
 սունս ապականեսցին (Բ. Պետ. Բ., 12):*

Ոնական-գործառական տարբերութիւններ են դրսեւորում հե-
 տեւեալ ՀԴՄների հոմանշային շարքերը.

ա) քաջ (// արի) քան գԱֆիլիւս, ուժեղագոյն քան գՀերակլէս
 (գրք.), հօր իրրել գկաղնի, իրրել գվէմ հաստատուն (*համագոր-
 ծած.*) - *խիստ ուժեղ, հօր,*

բ) պիղծ իրրել գՆասւ (*գրք.*), լիրք քան գամենայն շուն
 (*խսկց.*) - *խիստ յետին, անպիտան, ստոր,*

գ) պահել իրրել գմարգարիտ պատուական (*գրք.*), սիրել ըստ
 անձին (*համագործած.*) - *որպէս ամենաթանկ բան սիրել՝ պահել՝
 փայտիայել,*

դ) գրել իրրել առ ատելիս եւ անպիտանս (*համագործած.*),
 իրրել զշուն անպիտան ընդ վայր հաջել (*խսկց.*) - *զրպարտել,
 բանսարկել, չարախօսել,*

է) իրրել գմեղուս // նման մեղուի (*համագործած.*), իրրել գէշ
 // զշորի (*խսկց.*) - *խիստ շատ աշխատելով:*

*Հմմտ. Նման մեղուի բերելով յամենայն կողմանց՝ բաւական
 լինէի (Փարպ., 197): Իրրել գէշ եւ իրրել զշորի այնպէս ստանձ-
 նեալ բեռինս պահեցեր (Ագաթ., 32):*

Հումանիշ եւ քաղմիմաստ ՀԴՄներ

Ընդհանրապէս որքան իմաստներ ունի տուեալ դարձուածքը, այնքան հոմանշային (եւ հականշային) շարքեր կարող է կազմել:

ՀԴՄների հոմանշութիւնը եւ քաղմիմաստութիւնը հարկ է մէկ միասնութեան մէջ դիտարկել:

Այսպէս, խոզի նման ՀԴՄն ունի՝ 1. շատ կեղտոտ, 2. խիստ պիղծ, եղկելի իմաստները: Այս ՀԴՄն իր երկրորդ իմաստով է մտնում հոմանշային յարաբերութիւնների մէջ. քան զսուրճի յետին // անպիտան, պիղծ քան զԵսաւ, վատթարագոյն քան զշուն, իբր քան զամենայն շուն:

Հմտ. նաեւ քան զհրեշտակս (1. շատ գեղեցիկ, 2. շատ բարի), նման եղեման դրախտին (1. խիստ գեղեցիկ, 2. շատ լաւ վիճակում):

Քան զհրեշտակս, նման եղեման դրախտին *ՀԴՄները, իրենց առաջին իմաստով մտնելով հոմանշային յարաբերութեան մէջ, ներառում են հոմանշային հետեւեալ շարքում. իբրեւ զշուն, զօրէն վարդի, գեղեցկագոյն քան զսիրամարգ, քան զհրեշտակս, իբրեւ զամմարմինս, սքանչելի իբրեւ զտեսիլ հրեշտակաց, նման եղեման դրախտին:*

Իբրեւ զշանթահար *ՀԴՄն ունի՝ 1. յանկարծակի, անսպասելի կերպով, 2. անակնկալի եկած, սարսափահար վիճակում իմաստները:*

Իր առաջին իմաստով այն մտնում է հոմանշային հետեւեալ շարքի մէջ. իբրեւ զփայլակն (// ~ անկեալ յերկնից), իբրեւ զամպ թռուցեալ, իբրեւ զհեղեղատ արձակեալ, իբրեւ զանճրելի // զտեղատարափ, իբրեւ հուր ինչ մոլեկան հրդեհի, իբրեւ զբարեւոյն հնոցին բոց, իբրեւ զշանթահար:

Այդ նոյն ՀԴՄն իր երկրորդ (անակնկալի եկած) իմաստով ներառում է հետեւեալ հոմանշային շարքում. որպէս ի քնոյ արթնացեալ, իբրեւ ի քնոյ ընդոստուցեալ, որպէս ի կարկոտ իսթալ, իբրեւ ի խաւարէն գերծեալ, իբրեւ զխաշինս ցրուեալս եւ վայրատեալս, իբրեւ ծով ի սաստիկ հողմոյ յուզեալ, իբրեւ հողմավար, իբրեւ զարհուրեալ, իբրեւ զշանթահար:

2. Հակամիջ ՀԴՄներ

Այդօրինակ ՀԴՄները¹³ ներառում են միեւնոյն խմբում՝ ըստ խօսքիմասային ընդհանուր արժէքի եւ բառիմաստային հակադրութիւնների: Դիտարկենք հետեւեալ հականիշ ՀԴՄների իմաստները.

իբրեւ կանխագէտ (իրազեկ լինելով) – իբրեւ զանգէտս (առանց իմանալու, անիրազեկ կերպով)

որպէս յորձան ինչ սաստիկ (բռւռն կերպով, արագ) – որպէս կիսամեոք (չստ դանդաղ, թոյլ կերպով)

մաքուր որպէս զլոյս (չստ մաքուր) – խոզի մման (չստ փնթի՝ կեղտոտ)

իբրեւ գկանքեղս անշիջանելի վառեալ բորբոքիմ (խիստ կարմրել՝ բորբոքուել) – իբրեւ զգոյն դակկան դեղնացեալ շրջիմ (խիստ դեղնել՝ սփրթնել)

իբրեւ զձիւն սպիտակեմ (խիստ սպիտակել) – իբրեւ զածուխ սեւամալ (խիստ սեւանալ) եւ այլն:

Հակամիջ ՀԴՄ-ների դասակարգումն ըստ ձեւաբանական արժէքի

Ըստ այս սկզբունքի, գրաբարում հիմնականում առանձնացւում են ածականական, բայական եւ մակբայական հականշային ՀԴՄներ:

ա) Ածականի արժէքով հակամիջ ՀԴՄներ

Այդօրինակ հականշային ՀԴՄները պատկանում են ածականի քերականական կարգին՝ ցոյց տալով առարկայի յատկանիշ՝ իմաստային ներհակութեամբ: Հմմտ.

դառնագոյն քան զլեղի (չստ դառն) – քաղցր քան զմեղր (չստ քաղցր)

պատուական քան զոսկի (խիստ պատուական) – վատքարագոյն քան զշուն (խիստ պատուազուրկ՝ արգահատելի)

¹³ Ընդհանրապէս հակամշային ԴՄների մասին հանգամանօրէն տե՛ս ԱՌՐԱՀԱՄԵԱՆ, Ս. Գ., *Հայոց լեզու, բառ եւ խօսք*, «Լոյս» հրտ., Երեւան 1978, 162:

սպիտակ որպես գծիւն // ~իբրեւ գեղեամն ի վերայ երկրի, իբրեւ զասր // գծիւն սպիտակ (*Հափազանց սպիտակ, ձիւնածերմակ*) – սեւ որպէս գածուիս, սեւաւ իբրեւ զագռաւ // զկապերտ այծեայ (*Հափազանց սեւ*)

պիղծ իբրեւ զնսաւ (*Հափազանց պիղծ*) – մաքուր որպէս զլոյս (*Հափազանց մաքուր, անբասիր, անարատ*)

խորագետ իբրեւ զօճ (*Հափազանց իմաստուն*) – քան զէշ // զեզն պակասամտագոյն (*Հափազանց յիմար, պարզամիտ*) եւ այլն:

Հմմտ. Եղբորուք ... խորագետի իբրեւ զօճս (Ագաթ., 306): Քան զեզն եւ զէշ եւս պակասամտագոյն գտայք (ն. տ., 307):

բ) Բայի արժէքով հակամիշ ՀԴՄներ

Այդ կարգի հականիշներն ունեն խօսքիմասային միեւնոյն պատկանելութիւնը. ցոյց են տալիս գործողութիւն, եղելութիւն, վիճակ՝ հանդէս գալով իմաստային բեւեռայնութեամբ: Հմմտ.

հասանել ի վերայ իբրեւ զխոյանալ արծուոյ (*յամառօրէն հետամտել, յարձակուել մէկի // մի բանի վրայ*) – խորշել իբրեւ ի պղծութեանց (*խիստ խուսափել, փախչել*)

իբրեւ զսիրելի որդի գգուել (*սաստիկ սիրել՝ նուիրուել*) – իբրեւ զանհաւատ առ ոտն հարկանել (*սաստիկ արհամարհել, քամահրել*)

գիետ մտանել որպէս առիւծ ընդ մապաստակ (*խիստ հետապնդել*) – հրաժարել իբրեւ ի պղծոյ (*խիստ խորշել*)

իբրեւ զկանթեղ անշիջանելի վառեալ բորբոքել(իմ) (*խիստ կարմրել, բոցավառուել*) – իբրեւ զգոյն դալկան դեղմացեալ շրջել (*խիստ գունատուել՝ դեղնել*)

իբրեւ զծուխ պակասել (*խիստ արագ եւ աննկատելի սպառուել*) – իբրեւ զաստեղս քազմանալ (*խիստ արագ բազմանալ*)

պահել իբրեւ զրիբ ական (*իբրեւ ամենաթանկ բան պահել-պահպանել*) – իբրեւ զաւելորդ ի բաց թփանել (*խիստ արհամարհանքով դէն նետել*) եւ այլն:

Հմմտ. Պահեցեր զմեզ իբրեւ զրիբ ական (Ագաթ., 107): Քանզի առաջին անկեալ սերմնն զայլսն իբրեւ զաւելորդս ի բաց թփանէ (Եզն., 133):

գ) Մակրայի արժեքով հակամիշ ՀԴՄներ

Այդպիսի ՀԴՄները համախմբւում են միեւնոյն շարքում՝ ցոյց տալով գործողութեան կամ յատկանիշի յատկանիշ՝ իմաստային ներհակութեամբ: Հմմտ.

իբրեւ գանգոր տղայ (չափազանց թոյլ՝ անօգնական վիճակում, անգոր կերպով) – իբրեւ գիւլատեանն Հոռվմայեցոց (չափազանց զօրեղ կերպով, հզօրաբար)

իբրեւ դժոխք (խիստ դժոխային՝ սարսափելի կերպով) – նման Եդեման դրախտին (խիստ երանելի՝ դրախտային կերպով)

որպէս նապաստակք (խիստ վախենալով) – նման առիծու (խիստ անվախ կերպով, խիզախաբար)

որպէս կենդանի ի գերեզմանի (խիստ վատ՝ անելանելի վիճակում) – զօրէն վարդի (խիստ լաւ՝ ապահով՝ բարւոք վիճակում):

ըստ մարգարեիցն // առաքելոցն նմանութեան (գլխարտօրէն) – իբրեւ զգազանս վայրենիս // արիւնախանձս (դաժանաբար) եւ այլն:

Հմմտ. Եւ ինքն ըստ մարգարեիցն եւ կամ ըստ առաքելոցն նմանութեան զողորմածութիւնս ցուցանէր (Բուգ., 66): Իբրեւ զգազանս վայրենիս արիւնախանձս ուսուցին զնոսա (Յդ., 161):

Հակամիշ ՀԴՄների դասակարգումն ըստ կազմութեան

եւ իմաստային առանձնայատկութիւնների

ՀԴՄներում հականշութիւն արտայայտելու եղանակներն ու միջոցները տարբեր են: ՀԴՄների իմաստային հակադրութիւնը կարող է դրսեւորուել՝

ա) Գերադաս անդամների միջոցով.

սպիտակ որպէս գօիւն (չառ սպիտակ) – սեւ որպէս գածուխ // զագռաւ (չառ սեւ)

հրաժարել իբրեւ ի պղծոյ (սաստիկ խորշել՝ հրաժարուել) – ընկալել քան գոսկի ընտիր (չառ-չառ ձգտել՝ ընդունել)

պիղծ իբրեւ գեսաւ (չափազանց պիղծ) – մաքուր որպէս զլոյս (չափազանց մաքուր, անբասիր)

իբրեւ գաստեղս քազմանալ (չառ արագ բազմանալ) – իբրեւ գծուխ պակասել (չառ արագ՝ աննկատելի պակասել) եւ այլն:

Հմմտ. Պաշտամունք սրբութեան իրրել զաստեղս քազմասցին (Ագաթ., 390): Իրրել զծուխ պակասեցան (Անդ., 406):

բ) Ստորադաս բաղադրիչներով.

այդօրինակ հականշային ՀԴՄներ հանդիպում են հիմնականում մակբայական կապակցութիւնների շրջանակներում: Այս դէպքում իմաստային հակադրութիւնն արտայայտւում է «նախադրութիւն + խնդիր» – «նախադրութիւն + խնդիր» (միազագաթ) կապակցութիւնների միջոցով:

Հմմտ.

իրրել տէր (տիրաբար, ենթարկելով) – իրրել ծառայ (ստրկամտօրէն, հնազանդուելով)

իրրել դժոխք (չատ դաժան՝ դժոխային վիճակում) – նման եղեման դրախտին (չատ երանելի՝ դրախտային վիճակում)

իրրել ի քշնամւոյ վերայ (խիստ թշնամբար) – իրրել ընկերի (խիստ մտերմբար) եւ այլն:

Հմմտ. Իրրել ի քշնամւոյ վերայ խոստանայր վրէժ խնդրել (Ագաթ., 20): Ետուր ինձ պատասխանի իրրել ընկերի (ն. տ., 39):

գ) Միաժամանակ եւ՝ գերադաս, եւ՝ ստորադաս բաղադրիչներով.

այդօրինակ հականիշները հագուադէպ են ՀԴՄների շրջանակներում.

դառնագոյն քան զլեղի (չատ դառը) – քաղցր քան զմեղր (չատ քաղցր)

իրրել զձիւն սպիտակել (խիստ սպիտակել) – իրրել զածուխ սեւանալ (խիստ սեւանալ)

խորագէտք իրրել զօճս (չատ խորամանկ) – միամիտք իրրել զաղամիս (չատ միամիտ) եւ այլն:

Հմմտ. Եղերուք խորագէտք իրրել զօճս (Ագաթ., 306): Եղերուք, ասէ, միամիտք իրրել զաղամիս (Անդ., 307):

դ) Ընդհանուր իմաստներով, անկախ բառային հակադրութիւններից.

այդ կարգի հականիշ ՀԴՄները գերակշիռ մեծամասնութիւն են կազմում: Նրանցում առաջնութիւն է տրւում ոչ թէ բաղադրիչների իմաստային ներհակութիւնը, այլ ընդհանուր իմաստային բեւեռայնութիւնը: Հմմտ.

իբրեւ զանգօր տղայ (*խիստ անզօր՝ անօգնական կերպով*) –
իբրեւ գհիւպատեանն Հոռվմայեցւոց (*խիստ հզօր կերպով*)

ըստ առաքելոցն նմանութեան (*չափազանց գթասրտօրէն*) –
օրինակ իմն չարագոյն գագանի ինչ (*խիստ դաժանաբար, անգթօ-
րէն*)

որպէս կենդանի ի գերեզմանի (*խիստ վատ վիճակում*) – զօ-
րէն վարդի (*խիստ լաւ վիճակում*)

որպէս անխօս անասունս (*խիստ հնազանդուելով, ծառայամ-
տօրէն*) – որպէս ի բնոյ արթնացեալք (*յանկարծակի ըմբոստանա-
լով*)

երկրպագել իբրեւ Տեառն (*խիստ պատկառել՝ պաշտել*) – իբ-
րեւ հաւու խաղալ նովա (*խիստ ծաղրել՝ անարգել*)

իբրեւ զջուրս հեղեղաց բազմանալ (*արագօրէն բազմանալ*) –
իբրեւ զգինն հալել (*արագօրէն սպառուել՝ քչանալ՝ պակասել*)

բան գլիուշ եւս չար կտտել (*խիստ խոցել, ցաւ պատճառել*)
– տալ թեւս որպէս զաղաւնոյ (*խիստ ոգեւորել, ուրախութիւն
պարգեւել*)

պատուական բան գոսկի // ~ իբրեւ զմարգարիտն (*խիստ պա-
տուական՝ յարգարժան*) – լիբբ բան զամենայն շուն (*խիստ ստոր՝
արգահատելի*) եւ այլն:

Հմմտ. *Իսկ զհոգեւորացն առաքելութիւնն աստուածասէր
սիրողացն մեծութիւնն* իբրեւ զմարգարիտն պատուական (*Ագաթ.,
6*): Այլ *գիտասջիւր, զի* լիբբ բան զամենայն շուն իցես դու (*Ղեւ.,
38*):

*Ըստ իմաստային առանձնայատկութիւնների՝ ՀԴՄներում
առանձնացւում են՝*

ա) *Լիարժէք հակահիշներ, որոնք ունեն բառային իմաստ-
ների ներհակութիւն, առարկայական միանման յարաբերակցու-
թիւն, ոճական նոյն առանձնայատկութիւնը.*

իբրեւ զգինն սպիտակ – սեւ որպէս զածուխ

դառնագոյն բան զլեղի – քաղցր բան զմեղր

իբրեւ տէր – իբրեւ ծառայ

իբրեւ ի թշնամոյ վերայ – իբրեւ ընկերի

իբրեւ դժոխք – նման Եդեման դրախտին

որպէս մապաստակք – նման առիւծու

իրբեւ զգինս սպիտակել – իրբեւ զածուխ սեւամալ

իրբեւ ի քանճարամած խաւարի – որպէս ի խաւարէն գերծեալք
ի լոյս եւ այլն:

Հմտ. Այնպիսիքն բնակեալ ի կեանս իւրեանց իրբեւ ի քանճարամած խաւարի եւ ոգիքն արգելեալք ի մարմնի իբրեւ զկենդանի ի գերեզմանի (Յդ., I յեդ.): Որպէս ի խաւարէն գերծեալք ի լոյս՝ *խնդային (Փարպ., 16):*

բ) Ոչ լիարժէք հականիշներ, որոնք վերը նշուած կողմերից որեւէ մէկով տարբերութիւն են ցուցաբերում.

օրինակ իմն քագաւորական պատիւ – պիղծ գագամաց օրինակ

բանիւք իւրեանց խոցել որպէս սրով – տալ քեւս որպէս եղբայր սիրելի

իրբեւ զկանթեղ անշիջանելի վառեալ բորբոքել – իրբեւ զգոյն դալկան դեղնացեալ շրջել

մման դեղոց մահու – մման քաղցրութեան մեղու եւ այլն:

Հմտ. Զխաբէական գեպիսկոպոսութիւնս նման դեղոց մահու արբուցեալ սրբոյն հեղձուցին (Փարպ., 202): Ուրոյ բանքն մման քաղցրութեան մեղու բղխէին ի բերանոյ արդարոյն (Անդ., 70):

Հականիշ եւ բազմիմաստ ՀԴՄներ

ՀԴՄների հականշութիւնն ու բազմիմաստութիւնը որոշակի ընդհանրութիւններ ունեն: Միեւնոյն բազմիմաստ ՀԴՄ-ն այլ ՀԴՄների հետ հականշային յարաբերութիւնների մէջ է մտնում իր իմաստներից որեւէ մէկով:

Հմտ. Խոզի մման ՀԴՄն բազմիմաստ է, ունի՝ 1. «չատ կեղտոտ», 2. «չատ պիղծ» իմաստները, որոնցով էլ հականշային զոյգեր է կազմում. 1. խոզի մման - պայծառագոյն որպէս զլոյս, 2. խոզի մման - անարատ ըստ մարդկանէ:

Քան գիրեշտակս ՀԴՄն ունի՝ 1. «չատ գեղեցիկ», 2. «չատ բարի» իմաստները: Այն հականշային զոյգ է կազմում չար քան գրոյնս իժից ՀԴՄի հետ իր երկրորդ իմաստով:

Նման եղեմական դրախտին ՀԴՄն ունի՝ 1. «չատ գեղեցիկ» (ած.), 2. «չատ լաւ վիճակում» (մկբ.) իմաստները: Այն հական-

չային յարաբերութեան մէջ է մտնում իբրեւ դժոխք **ՀԴՄԻ հետ իր երկրորդ իմաստով**:

Օրինակ իմն կիսամահ **ՀԴՄն ունի՝ 1. «չատ դանդաղ», 2. «չատ տխուր, յուսահատ» իմաստները**։ 1. օրինակ իմն կիսամահ - իբրեւ գփայլակն, 2. օրինակ իմն կիսամահ - իբրեւ զգուարթումն։

ՀԴՄների հակամշտութեան դրսեւորումները

ՀԴՄների միջեւ հականշուրթիւնը տարբեր դրսեւորումներ ունի, որ պայմանաւորուած է հականշային եզրերի կառուցուածքային կամ քանակային արտայայտութեամբ։ Տուեալ դէպքում գրաբարում հականշուրթիւնն արտայայտուում է երեք ձեւով. մի դէպքում այն դրսեւորուում է **ՀԴՄների զոյգի միջեւ (հականշութեան եզրերը ներհակ իմաստներով կապակցութիւններ են)**, երկրորդ դէպքում **ՀԴՄն իմաստային հակադրութիւն է կազմում ՀԴՄների զոյգի հետ, երրորդ դէպքում առկայ են հոմանշային շարքեր, որոնք միմեանց նկատմամբ ցուցաբերում են հականշային յարաբերութիւն**։

Դիտարկենք հականշային յարաբերութիւնների այս կարգի դրսեւորումները գրաբարի ՀԴՄների հարթութեան վրայ։

ա) Հակամշտութիւն ՀԴՄների (զոյգի) միջեւ

Այսպիսի հականշային, բնականաբար, ունեն միեւնոյն խօսքիմասային արժէքը. տուեալ դէպքում **ՀԴՄների ձեւաբանական արժէքների առանձնացում չենք կատարի, այլ ցոյց կը տանք դրանց իմաստային ներհակութիւնը**։ Հմտ.

իբրեւ զթախծեալ սգաւոր (չատ տխուր) - իբրեւ զգուարթումն (չատ անհոգ՝ ուրախ)

իբրեւ գծիւն սպիտակել (խիստ սպիտակել) - իբրեւ զածուխ սեւանալ (խիստ սեւանալ)

իբրեւ տէր (խիստ տիրաբար, իշխելով, ենթարկելով) - իբրեւ զծառայ (խիստ խոնարհաբար, ստրկամտօրէն)։

բ) Հակամշտութիւն ՀԴՄների զոյգի հետ

Որեւէ **ՀԴՄի հետ հականշային յարաբերութիւն կարող է կազմել իմաստով նրան ներհակ ՀԴՄների զոյգ, որի բաղադրիչ-**

ները (ՀԴՄները) միմեանց նկատմամբ ունեն հոմանշային յարաբերութիւն: Հմմտ.

իբրեւ ամուլ՝ հաւանք եւ հաւասարք (*խիստ ներդաշնակ՝ հակամէտ*) – հակառակ որպէս սպիտակ թխոյ // հակառակ որպէս փաղցր դառին (*խիստ ներհակ՝ հակառակ*)

իբրեւ զգագանս վայրենիս (*վայրենաբար, հրէշաբար, դաժանօրէն*) – ըստ մարգարէիցն մմանութեան // ըստ առաքելոցն մմանութեան (*մարգարէաբար, սրբօրէն, գթասրտօրէն*)

խօսել ընդ ոմանս իբրեւ ընդ տղայս (*արհամարհել, նուաստացնել*) – երկրպագել իբրեւ Տեառն // պատուել ոք իբրեւ զԱստուած (*մեծարել, երկրպագել*):

գ) Հականշուքիւն ՀԴՄների շարքերի միջեւ

Հոմանշային յարաբերութիւն արտայայտող ՀԴՄների շարքը, որ բնութագրուում է իմաստային որոշակի ընդհանրութեամբ, կարող է իմաստային հակադրութիւն կազմել մէկ այլ հոմանշային շարքի հետ. այս դէպքում հականշութիւնն արտայայտուում է հոմանշային տարբեր շարքերի միջեւ: Հմմտ.

իբրեւ գասր սպիտակ // իբրեւ գծին սպիտակ // սպիտակ իբրեւ գեղեամն ի վերայ երկրի // ըստ մմանութեան կաթինն (*չափազանց սպիտակ*) – սեւ որպէս գածուիս // սեւ որպէս գագուաւ // սեւ որպէս զկապերտ այծեայ (*չափազանց սեւ*):

Պիղծ իբրեւ գեսաւ // լիբբ փան գամնայն շուն // չար փան գթոյնս իծից (*սաստիկ պիղծ՝ չար*) – մաքուր որպէս զլոյս // լուսաւոր որպէս ական բիբ // պայծառագոյն փան զլոյս (*մաքուր, լուսաւոր*):

Ըստ առաքելոցն մմանութեան // ըստ մարգարէիցն մմանութեան (*գթասրտութեամբ, խոհեմաբար*) – օրինակ իմն չարագոյն գագանի ինչ // մման Յուդայի // որպէս զորդին ուրացող (*դաժանաբար, ուրանալով*):

Զօրէն որպէս վարակեալ ինչ շղթայիւք // որպէս ոչխար // որպէս գծառայ // որպէս անասունս // իբրեւ ի քանոթամած խաւարի // իբրեւ զկենդանի ի գերեզմանի (*գլխահակ, աշխարհից կտրուած*) – որպէս ի ֆնոյ արթնացեալ // որպէս ի ֆնոյ ընդոստուցեալ // որպէս ի խաւարէն գերծեալք // որպէս շանթահար // որպէս այսահար (*ըմբոստ, յանկարծակի, միանգամից*):

Պահել իբրեւ գմարգարիտ պատուական // ամփոփել իբրեւ զցորեան ի շտեմարանս // պահել իբրեւ զրիք ական (*խնամել, արժեւորել*) - հրաժարել իբրեւ ի պղծոյ // իբրեւ զաւելորդ ի բաց թֆանել// իբրեւ զխոտան ի բաց թողուլ // հատանել ընկեմուլ իբրեւ զխոտան (*հրաժարուել, դէն նետել*):

Իբրեւ զաստեղս բազմանալ // իբրեւ զգետս հեղեղաց բազմանալ // իբրեւ զջուրս հեղեղաց բազմանալ (*բազմանալ, աւելանալ*) - իբրեւ զծուխ պակասել // իբրեւ զգինն հալել (*պակասել, նուազել*):

Բանիւք իւրեմաց խոցել որպէս սրով // քան զփուշ եւս չար կտտել // խոցոտել ի մահ (*խօսքերով վիրաւորել՝ խոցել*) - տալ թեւս որպէս զաղանույ // օգնել որպէս եղբայր սիրելի (*սփոփել, օգնել*) եւ այլն:

Ինչպէս երեւում է վերոբերեալ օրինակներից, գրաբարում չափազանց կենսունակ են հականշային այն դրսեւորումները, որոնք գոյութիւն ունեն ՀԴՄների հոմանշային շարքերի միջեւ: Դա միւս կողմից խօսում է այն իրողութեան մասին, որ գրաբարում կենսունակ են նաեւ ՀԴՄների հոմանշային շարքերը, որոնք որոշակի դեր ունեն լեզուի պատկերաւորման համակարգի դրսեւորումների համատեքստում:

Այսպէս՝

1. *ՀԴՄները պատկերաւորութեան հիման վրայ առաջացած երկանդամ (ծաւալումով կամ առանց ծաւալման) ստորադասական կապակցութիւններ են:*

2. *Այդօրինակ կապակցութիւնների ձեւաւորմանը մասնակցում են իբր // իբրեւ, որպէս, քան, նման, գունակ // որպէս գունակ, աւրինակ // աւրինակ իմն, զօրէն, զերդ, զոյգ, չափ, որչափ, մինչեւ, համեմատ, յամգոյն, նմանութիւն հոլովառու բառերը (նախադրութիւնները), ինչպէս նաեւ ըստ + տրական, ըստ + հայցական, ըստ + բացառական կառոյցները:*

3. *Ըստ հաղորդակցական գործընթացի հետ ունեցած փոխարարբերութեան՝ ՀԴՄները լինում են անուանողական եւ հաղորդակցական: Անուանողական ՀԴՄները գուրկ են ստորոգումային յատկանիշից, հաղորդակցական ՀԴՄներին բնորոշ են ստորոգումը, հնչերանգային աւարտուածութիւնը եւ շարադասութիւնը:*

Հաղորդակցական ՀԴՄները հանդէս են գալիս որպէս նախադասութիւն-դարձուածքներ:

4. Հաղորդակցական ՀԴՄները խմբաւորւում են իմաստային ներքին յատկանիշով:

5. Ըստ ներկայակցական իմաստային յարաբերութիւնների՝ ՀԴՄներում տարբերակւում են մենիմաստ եւ բազմիմաստ, ըստ միջկապակցական յարաբերութիւնների՝ հոմանիշ (նոյնանիշ ու համանիշ) եւ հականիշ ՀԴՄներ: Ըստ որում, բազմիմաստութիւնը ՀԴՄների իմաստային կառուցուածքում խիստ հազուադէպ է:

ՀԴՄների հոմանշութիւնն ու բազմիմաստութիւնը, հականշութիւնն ու բազմիմաստութիւնը սերտօրէն փոխկապակցուած են:

6. Հոմանշութիւնը, որպէս միջկապակցական իրողութիւն, երկու կարգի դրսեւորում ունի՝

- ա) հոմանշային զոյգի անդամների միջեւ,
- բ) հոմանշային շարքի անդամների միջեւ:

7. Հականշութիւնը, որպէս միջկապակցական իրողութիւն, երեք կարգի դրսեւորում ունի՝

- ա) հականշային զոյգի անդամների միջեւ,
- բ) ՀԴՄի եւ նրան հականիշ զոյգի միջեւ,
- գ) հոմանշային տարբեր շարքերի միջեւ:

Summary

THE SEMANTICS OF COMPARATIVE PHRASEOLOGICAL UNITS IN CLASSICAL ARMENIAN

LILIT AVETISYAN

The comparative phraseological units (CPUs) built on imagination are stable binominal compounds. Those components are linked. CPUs are considerable in number within a language structure. Based on the act of communication, CPUs of Classical Armenian are divided into two big classes: communicative and nominative.

Communicative CPUs can be divided following semantic types, including semantically (partial or full) transfiguring compounds. These stable compounds include unilateral CPUs and idiomatic CPUs. Communicative CPUs can also be divided based on thematic groups.

Nominative polysemantic CPUs realise their meanings based on context. Synonymous and antonymous relations are typical of nominative polysemantic CPUs of Classical Armenian. Adjectival, adverbial, and verbal synonymic and antonymic compounds are included among nominative CPUs. The synonymic line of CPUs is a synchronic feature of the language, which consists of two or more CPUs. Antonymic CPUs are included within synonymic correlations with other CPUs, making certain synonymic-antonymic lines.